

УДК 343.161.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.39.22>

СУД ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВА

Меркулова Валентина Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Бабенко Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-
правових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Створення суду присяжних є невід'ємною складовою реформування кримінального судочинства у напрямку забезпечення справедливого та прозорого судового процесу при розгляді особливо тяжких діянь, поглиблення його змагальної сутності. Поширення в кримінальному судочинстві сфери волевиявлення та дотримання інтересів винної особи як учасника кримінального провадження свідчать про посилення гуманістичної та правозахисної складової кримінального правосуддя, зміцнення процесуальних гарантій обвинуваченого. Що у підсумку спрацює на підвищення довіри громадян до судової системи, загалом. Оскільки суд присяжних в Україні – це нова сфера вирішення кримінально-правового конфлікту, яка за змістом та сутністю відтворюється у нових кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносинах, – проблема удосконалення правового регулювання цієї сфери лише набуває своєї актуальності та значення.

Дослідження результатів впровадження суду присяжних в Україні за декілька останніх років доводять наявність значної кількості проблем теоретичного та правового характеру. Ці проблеми, які в більшій мірі є предметом наукової дискусії, засвідчують новизну та складність процесу, відсутність вітчизняних напрацювань в законодавстві та правозастосуванні, необхідність подальшого більш поглибленого вивчення зарубіжного законодавчого досвіду, посиленої роз'яснювальної роботи серед населення.

Саме практичне застосування норм, що регламентують порядок функціонування суду присяжних, має надати можливість виявити переваги і недоліки чинного кримінально-процесуального законодавства, віднайти шляхи для його вдосконалення. Безумовним є те, що інститут присяжних потребує своїх подальших змін в рамках загальної судової реформи. Оновлення вітчизняної законодавчої бази має відбуватися з урахуванням кращого зарубіжного досвіду, переваг світових моделей формування та функціонування суду присяжних.

На порядок денний постали проблеми, які практично стосуються більшості аспектів формування та реалізації повноважень суду присяжних в Україні: порядку та кількості відбору кандидатів на лаву присяжних; вікових, освітніх, професійних та особистісних властивостей присяжних; забезпечення незалежності присяжних від професійних суддів тощо.

Важливе місце посідає питання доцільної кількості присяжних. Ця проблема має вирішуватися на тлі врахування декількох складових: залежно від того, яку модель формування та функціонування присяжного суду Україна обере в майбутньому; від організаційних та фінансових можливостей держави; впровадження новітнього підходу щодо диференціації кількісного показника (як присяжних, так і професійних суддів) залежно від типової тяжкості вчиненого діяння.

Ключові слова: суд присяжних, порядок обрання кандидатів у присяжні, властивості присяжних, незалежність та недоторканість присяжних.

JURY TRIAL IN UKRAINE: CERTAIN ISSUES OF THEORY AND LEGISLATION

Merkulova Valentyna Oleksandrivna,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Criminal
Law Disciplines
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

Babenko Andrii Mykolaiovych,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law
Disciplines
(Odesa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

The creation of a jury trial is an integral part of the reform of criminal justice in the direction of ensuring a fair and transparent trial when considering especially serious acts, deepening its adversarial nature. The expansion of the scope of the expression of will and observance of the interests of the guilty person as a participant in criminal proceedings in criminal proceedings indicates the strengthening of the humanistic and human rights component of criminal justice, the strengthening of procedural guarantees of the accused. Which will ultimately work to increase citizens' trust in the judicial system in general. Since the jury trial in Ukraine is a new area of resolving criminal-legal conflicts, which in content and essence is reproduced in new criminal-legal and criminal-procedural relations, the problem of improving the legal regulation of this area is only gaining relevance and importance.

Studies of the results of the introduction of a jury trial in Ukraine over the past few years prove the presence of a significant number of problems of a theoretical and legal nature. These problems, which are largely the subject of scientific discussion, testify to the novelty and complexity of the process, the lack of domestic developments in legislation and law enforcement, the need for further in-depth study of foreign legislative experience, and increased explanatory work among the population.

It is the practical application of the norms regulating the procedure for the functioning of the jury that should provide an opportunity to identify the advantages and disadvantages of the current criminal procedural legislation and find ways to improve it. It is undeniable that the institution of the jury requires further changes within the framework of the general

judicial reform. The updating of the domestic legislative framework should take place taking into account the best foreign experience and the advantages of world models of the formation and functioning of the jury.

Problems that practically concern most aspects of the formation and implementation of the powers of the jury in Ukraine have appeared on the agenda: the procedure and number of candidates for the jury bench; age, educational, professional and personal characteristics of the jurors; ensuring the independence of jurors from professional judges, etc.

An important place is occupied by the issue of the appropriate number of jurors. This problem should be solved against the background of taking into account several components: depending on what model of formation and functioning of the jury court Ukraine will choose in the future; on the organizational and financial capabilities of the state; the introduction of a new approach to the differentiation of the quantitative indicator (both jurors and professional judges) depending on the typical gravity of the committed act.

Issues related to the organization and conduct of the procedure for the election of candidates for jurors, the number of such candidates depend on the number of jurors as such determined by law. An increase in their number will lead to a significantly larger number of candidates for each court. Therefore, the need for the local government to form a list of candidates for jury service on the basis of the list of voters of the administrative-territorial unit on whose territory the local court operates is rightly discussed, in accordance with the requirements imposed by law on the jury, and therefore in accordance with the quantitative composition of the main and reserve jury, as well as the material capabilities of ensuring the proper and effective functioning of the jury.

Key words: jury trial, procedure for selecting candidates for jury, properties of jurors, independence and inviolability of jurors.

Актуальність дослідження обраної теми обумовлюється декількома чинниками, які підтверджують важливість функціонування інституту «суду присяжних» в Україні. Соціально-політичний чинник щодо безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя через присяжних декларується в Конституції України. Загально-визнаним на сьогодні є те, що впровадження суду присяжних відповідає подальшій демократизації суспільства та побудові правової держави, оскільки є одним із способів вияву народовладдя, впровадження демократичних цінностей в сфері кримінального правосуддя, є реалізацією на практиці принципу громадського контролю за забезпеченням справедливості судових рішень.

Не менш важливим є організаційно-правовий чинник. Створення суду присяжних є невід'ємною складовою реформування кримінального судочинства у напрямку забезпечення справедливого та прозорого судового процесу при розгляді особливо тяжких діянь, поглиблення його змагальної сутності. Поширення в кримінальному судочинстві сфери волевиявлення та дотримання інтересів винної особи як учасника кримінального провадження свідчать про посилення гуманістичної та правозахисної складової кримінального правосуддя, зміцнення процесуальних гарантій обвинуваченого. Що у підсумку спрацює на підвищення довіри громадян до судової системи, загалом.

Оскільки суд присяжних в Україні – це нова сфера вирішення кримінально-правового конфлікту, яка за змістом та сутністю відтворюється у нових кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносинах, – проблема удосконалення правового регулювання цієї сфери лише набуває своєї актуальності та значення.

Актуальність цього питання посилюється інтенсивністю пошуків вітчизняними науковцями нових підходів щодо дієвості цього нового інституту в Україні. А отже особливого значення набувають міжнародний законодавчий та правозастосовний

досвід. Різні держави імплементували суд присяжних по-різному, зважаючи на особливості своєї правової системи. Зазвичай у світовій юридичній практиці прийнято виділяти дві основні моделі суду присяжних – англо-саксонська (класична) та континентальна (європейська). Загальновизнаним є те, що наша вітчизняна законодавча та правозастосовна практика відповідає в більшій мірі ознакам континентальної (європейської) моделі. Конституційне закріплення суду присяжних як форми народовладдя в кримінальному судочинстві є результатом рекомендацій міжнародної спільноти, європейського континенту, зокрема.

Стан та методика дослідження. Проблеми формування, порядку функціонування суду присяжних, правового статусу присяжних тощо – є предметом багатьох сучасних досліджень. Аналізу піддавалися спеціальні публікації з питань: значення суду присяжних у кримінальному провадженні як форми безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя (Т.П. Яцик, В.А. Шкелебей); особливостей формування та діяльності суду присяжних в Україні (С.В. Андрусенко І.Р. Волоско); правового статусу інституту присяжних у кримінальному судочинстві (Г. Попадинець). Специфічність значної кількості публікацій полягає у тому, що чинні проблеми вітчизняного законодавства та правозастосування розглядаються на тлі зарубіжного досвіду з застосуванням порівняльно-правового методу. Основна увага приділяється характерним властивостям двох основних світових моделей суду присяжних – англо-саксонській (класичній) та континентальній (європейській) (Є.С. Кобрусєва, А.А. Солодков); аналізується зарубіжний досвід формування суду присяжних на прикладі США, Англії, Франції та Німеччини у порівнянні із судом присяжних в Україні (Д.О. Котляр, Л.В. Кузнецова, М.М. Юрченко, В.Х. Ярмакі, А.С. Ніцевіч); досліджується особливість кримінального процесу у державах англо-американської правової сім'ї, значення суду присяжних як ключового елемента англійського змагального кримінального судочинства (О.В. Крикунов, Я.А. Скотинюк) тощо.

Постановка проблеми. На підставі комплексного системно-правового аналізу вітчизняного кодифікованого та спеціального законодавства, положень Проекту Закону «Про суд присяжних», змісту відповідних спеціальних наукових публікацій, особливостей відповідного зарубіжного досвіду маємо визначитися із окремими питаннями порядку та критеріїв відбору кандидатів до лави суду присяжних в Україні. Зокрема, – з оцінкою значення кількісних показників, вікових, освітніх, професійних та особистісних властивостей присяжних; гарантій незалежності та недоторканності присяжних; переваг та недоліків різних світових моделей суду присяжних.

Виклад основного матеріалу. Правова регламентація утворення та порядку функціонування суду присяжних в Україні, насамперед, має в основі положення Конституції, спеціального Закону «Про судоустрій та статус суддів», кодифіковане кримінальне процесуальне законодавство – Кримінальний процесуальний кодекс України. Правовим підґрунтям суду присяжних в незалежній Україні стала Конституція, яка відразу в трьох статтях передбачає можливість здійснення правосуддя присяжними. Так, у ст. 124 декларується безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя через присяжних, ст. 127 згадує здійснення правосуддя за участю присяжних у визначених законом випадках, а в наступній ст. 128 зазначено, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних [4].

Статус присяжних регулюється спеціальним Законом «Про судоустрій та статус суддів». Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судову владу реалізують судді й у визначених законом випадках присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур. Відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону, справи в судах розглядаються суддею одноособово, а в випадках,

визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних. Відповідно до цього Закону, суд присяжних в Україні складається з двох професійних суддів і трьох присяжних. Присяжні обираються випадковим чином з числа громадян України, які мають право брати участь у судових процесах. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено статус присяжного (ст. 63), список присяжних (ст. 64), вимоги до присяжного (ст. 65), підстави й порядок увільнення від виконання обов'язків присяжного (ст. 66), залучення присяжних до виконання обов'язків у суді (ст. 67), гарантії прав присяжних (ст. 68) тощо [11].

Процедурні основи функціонування суду присяжних регламентуються *кримінальним процесуальним* законодавством. В статтях 383-391 Розділу IV «Судове провадження у першій інстанції», Главі 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції» Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) визначаються порядок провадження в суді присяжних, правові вимоги щодо прав, обов'язків, відбору присяжних, гарантій недопущення незаконного впливу на присяжного тощо [8]. В частині системного комплексного аналізу чинного стану регулювання процесуального порядку функціонування суду присяжних маємо намір керуватися саме положеннями чинного кримінального процесуального законодавства та окремими положеннями спеціального Закону.

Щодо кількісного складу суду присяжних. Практично з часів набуття чинності КПК 2012 р. в доктрині права обговорюються питання щодо доцільної кількості присяжних, в діяльності яких має відтворюватися дієва участь народу у відправленні кримінального судочинства, та можливостей її збільшення. Проблема полягає у тому, що, з одного боку, скорочення чисельності присяжних лише до кількох осіб (2-3 особи) безумовно суттєво знижує ефективність діяльності суду присяжних і не може забезпечувати повноцінну участь народу в процесі здійснення правосуддя. З іншого, – не слід забувати про складність питання самої організації суду присяжних та його матеріального забезпечення. Збільшення кількості присяжних (претендентів для призначення присяжних) потягне значні матеріальні витрати з державного бюджету. Цим особам необхідно відшкодувати транспортні та інші витрати, які пов'язані з виконанням ними обов'язків у суді, компенсувати заробітну плату, виділити кошти на матеріально-технічне оснащення та створенням належних умов для праці присяжних тощо.

Тож слід рахуватися із можливостями держави, вивчати досвід інших розвинених країн в цьому питанні. Проте зарубіжний досвід не полегшує вирішення цієї проблеми, оскільки існують доволі різні приклади ставлення законодавця до доцільної кількості присяжних. Континентальна (європейська) модель суду присяжних характеризується чималою кількістю специфічних ознак, серед яких і кількісний показник. Відповідно до цієї моделі розгляд справи здійснюється змішаною колегією, а саме за участі 1-3 професійних суддів і 2-7 присяжних. У Франції, наприклад, до розгляду справ залучаються головуючий суддя, двоє суддів-асесорів і дев'ять присяжних. Німецька модель, яка найбільше нагадує вітчизняну, передбачає участь поряд із суддею лише двох засідателів. За англо-саксонською (класичною) моделлю ці показники є значно вищими. У Сполучених Штатах, як правило, справи розглядаються одним суддею та журі у складі дванадцятьох присяжних. Проте в окремих випадках дозволено розглядати судові справи у тяжких злочинах на рівні штату судом у кількості 6 або 8 осіб. У Великій Британії також формується журі присяжних у кількості дванадцяти осіб [5; 6, С. 694-695; 15, С. 133-135; 16, С. 171].

Щодо тенденцій доктрини права в цьому питанні, слід зазначити наступне. Якщо в перші роки набуття чинності новим кримінальним процесуальним законодавством йшлося лише про збільшення кількості присяжних, які мали ухвалювати рішення

щодо винуватості особи, і визначення її в межах від 6 до 12 осіб [1, С. 336-338], то в подальшому все частіше питання пов'язується із типовим ступенем тяжкості вчиненого діяння.

Так І.Р. Волоско пропонує розширення інституту суду присяжних за такою моделлю: судова колегія у складі трьох професійних суддів та шести присяжних розглядає справи про особливо тяжкі злочини. У всіх інших провадженнях, у яких може бути призначено покарання понад п'ять років позбавлення волі, судовий розгляд здійснюється судом присяжних у складі одного професійного судді і двох присяжних. [2, С.11] Т.П. Яцик, В.А. Шкелебей також вважають, що диференціація має відбуватися в межах судового розгляду та доведення винуватості (невинуватості) особи у вчиненні як тяжкого, так і особливо тяжкого злочину. Але у разі можливості призначення покарання у виді позбавлення волі не менше як десять років, що є вищою межею покарання у разі вчинення тяжкого злочину. До того ж, основна увага приділяється саме диференціації кількості професійних суддів. Вчені вважають за доречне впровадити таку модель: злочин, за вчинення якого передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі (крім злочинів проти основ національної безпеки України, корупційних злочинів, злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку), здійснюється в складі трьох професійних суддів і лави присяжних; злочин, за вчинення якого передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк десять і більше років (крім злочинів проти основ національної безпеки України, корупційних злочинів, злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку), здійснюється в складі одного професійного судді й лави присяжних [17, С. 73].

Маємо всі підстави визнати, що все більше науковців схиляються до думки, що кількісний показник відбору до лави присяжних має залежати від ступеня тяжкості злочину, якій вчинили обвинувачені. Проте підходи щодо кількісного критерію залежно від того, якої тяжкості вчинене діяння (тяжкі, особливо тяжкі злочини), є різною. В одних випадках пропонується розширити сферу застосування суду присяжних за рахунок діянь, за які санкція передбачає понад п'ять років позбавлення волі, а отже це має стосуватися усіх тяжких злочинів. В інших випадках, однією із вимог є максимальна межа покарання за тяжкий злочин – десять років позбавлення волі.

На тлі зазначеного вагомим внеском у розвиток інституту присяжних в Україні на даному етапі є прийняття за основу законопроекту, яким передбачено чимало новел щодо забезпечення повноцінного функціонування суду присяжних. Згідно із законопроектом, суд присяжних скрадатиметься із одного професійного судді і Лави присяжних. Лаву суду присяжних мають складати 8 присяжних. Присяжний залучається до здійснення правосуддя у складі однієї Лави суду присяжних на строк розгляду лише однієї судової справи. Передбачається, що перші два роки суд присяжних розглядатиме лише справи, пов'язані з правопорушеннями, за які передбачено довічне позбавлення волі. (3) Отже маємо зауважити, що доктринальні положення не знайшли свого відтворення у потенційному реформуванні вітчизняного кримінального процесуального законодавства.

Наступне питання, яке є складовою попередньо розглянутої проблеми, – це загальні підходи щодо кількості та порядку відбору кандидатів в суд присяжних. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують його у кількості, зазначеній у поданні. У випадку неприйняття місцевою радою протягом двох місяців

з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних, територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради. Список присяжних затверджується на три роки і передається до відповідного окружного суду, в тому числі в електронній формі [11]. Тож предметом регулювання є лише питання порядку обрання кандидатів. Тотожним є підхід авторів законопроекту, але з посиленням значення адміністративно-територіальної складової, та уточненням терміну дії суду присяжних. Зокрема йдеться про те, що склад лави формується на основі випадкового автоматизованого відбору кандидатів у присяжні із числа громадян України, які постійно проживають у відповідному суддівському окрузі. Кандидатів обиратимуть лише серед мешканців території, де розташований суд. Присяжний залучається до здійснення правосуддя у складі однієї Лави суду присяжних на строк розгляду лише однієї судової справи [3].

Отже питання кількісного складу кандидатів на лаву присяжних залишається за межами даних правових актів. Проте це питання є предметом доктринальної дискусії. Складність його обговорення обумовлюється тим, що цей кількісний показник залежатиме від багатьох чинників. Насамперед, від визначеної законом кількості присяжних як таких. Проте суттєве значення в чинних умовах відбору кандидатів матиме також рівень бажання населення приймати участь у кримінальному правосудді, який обумовлюється рівнем матеріального забезпечення функціонування суду присяжних в Україні (оплатою винагороди; відшкодуванням транспортних та житлових витрат; створенням умов для виконання присяжними своїх функцій), наявністю гарантій небезпечності та недоторканості присяжних. Зазначені чинники мають посилити мотивацію та бажання громадян України виконувати специфічний громадський обов'язок, усунути острах помсти рідним, втратити свого місця роботи.

Збільшення кількості присяжних призведе до значно більшої кількості кандидатів на кожний суд. Думки вчених щодо того, як має виглядати така співвідносність різняться. В окремих випадках доводиться, що збільшення кількості присяжних до шести осіб має передбачати обрання не менше як п'ятдесят кандидатів на кожний місцевий суд. [2, С. 11] Такий підхід дещо нагадує досвід Великої Британії, в якій список присяжних засідателів складається методом випадкової вибірки зі списку виборців відповідного округу, що розглядається у якості гарантії неупередженості та репрезентативності даного процесу. Формування журі присяжних здійснюється шерифом, що складає їх загальний список, із якого клерк суду викликає 36–48 осіб до суду. Надалі шляхом жеребу відбирають лише 12 представників народу. [12, С. 26-28; 13, С. 106-112; 14, С. 130- 133]

Проте проблема порядку відбору кандидатів на лаву присяжних в значній своїй частині стосується *критеріїв такого відбору. А саме, – вікових, освітніх, професійних та особистісних властивостей кандидатів.* Відповідно до ч. 1 ст. 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку, постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, володіє державною мовою, виявив бажання. Присяжними не можуть бути особи, які є обмежено дієздатними або недієздатними; мають хронічні, психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків; мають незняту чи непогашену судимість; є народними депутатами, членами Кабінету Міністрів, суддями, прокурорами, працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями, працівниками апаратів судів, іншими державними службовцями, посадовими особами органів місцевого самоврядування, адвокатами, нотаріусами, членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Вищої ради правосуддя;

притягалися протягом останнього року до адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення; досягли 65 років [11]. Зміст цієї норми дав поштовх до інтенсивного обговорення питань, пов'язаних із віковими межами кандидата, доцільністю (недоцільністю) визначення вимог щодо спеціальної освіти, можливістю залучення до суду присяжних експравоохоронців тощо.

Щодо *вікового цензу присяжних*. За чинним законодавством присяжним може бути особа у віці від 30 до 65 років. Законопроектом визначено дещо більш нижчі вікові межі: присяжним може бути громадян України, який досяг 21 року. (3) Предметом обговорення є переважно недоцільність зниження (порівняно із чинним законодавством) нижньої вікової межі. Чинниками, які мають довести цю недоцільність, є важливість вердикту присяжних та його вплив на остаточне рішення професійного судді: професійний суддя на підставі вердикту присяжних зобов'язаний постановити мотивувальний вирок. Звертається увага на те, що за проектом Закону присяжним надається більше прав, а отже і більший обсяг вимог до його поведінки. До того ж, слід враховувати, що рішення присяжних суттєво впливає на долю підсудних (одного, або навіть декількох осіб) [17, С.72].

За чинним законодавством будь-які *вимоги щодо освіти кандидата на лаву присяжних відсутні*. До речі, як і в зарубіжному законодавстві. Комплексний системно-правовий аналіз змісту чинного законодавства, що регулює сферу функціонування суду присяжних, доводить наступне. Під час реалізації своєї основної функції щодо оцінки доказів та аргументів сторін, винесення вердикту щодо винуватості або невинуватості обвинуваченого присяжні приймають внутрішньо вмотивоване рішення, яке здебільшого базується не на знанні основ права, а на певних особистісних суб'єктивних властивостях (життєвий досвід, власні уявлення про моральні цінності та правопорядок життєдіяльності, справедливість та законність правосуддя, совість та здоровий глузд тощо). Опосередкованим підтвердженням такого стану є визначення у статті 368 КПК права присяжного просити головуючого роз'яснити норми закону, терміни, поняття, зміст яких впливає на вирішення справи під час судового засідання по суті тощо (8). Відсутність, зазвичай, знань з галузей права можуть суттєво ускладнити розуміння присяжними не лише окремих понять, термінів, словосполучень кримінального або ж кримінального процесуального характеру, але й процедурних питань, які вирішуються на стадії досудового розслідування, специфічності форм та способів слідчих розшукових дій. Особливі складнощі виникатимуть стосовно розуміння присяжними значення та місця в доказовій базі (як джерел доказів) протоколів негласних слідчих (розшукових) дій, матеріалів оперативно-розшукових заходів, що зумовлено специфікою цих матеріалів.

Такий стан речей призвів до формування у доктрині права вкрай протилежних наукових позицій з приводу доцільності (не доцільності) вимагати у кандидатів на лаву присяжних наявності юридичної освіти. Прибічники докорінних змін в цьому питанні, знову ж таки, зважають на особливе правове значення вердикту присяжних та його впливу на рішення професійного судді. Сутність їхнього твердження в тому, що присяжні постановляють неоспорюване по суті рішення – вердикт щодо винуватості особи, який в подальшому є основою для винесення судом відповідного вироку та формулювання його мотивуючої частини. Цей факт розглядається як достатній аргумент на користь важливості наявності певної юридичної освіти у кандидатів на обрання до лави присяжних: окрім суб'єктивного переконання цих осіб бажано мати певні знання з основ права. Доводиться, що справедливий суд має уникати превалювання емоційності, непрофесійності суддів від народу (присяжних) над елементами раціональності (професійних суддів). [1, С. 336-338; 17, С.72; 16, С. 172].

Водночас існують прибічники недоцільності акцентувати увагу на важливості юридичної освіти кандидатів у присяжні. Доводиться той факт, що «суд присяжних не є народним правосуддям, а процесуальною участю представника з народу, що забезпечує принцип народовладдя, з розділенням компетенції між професійними і непрофесійними суддями, які разом беруть участь у відправленні правосуддя рішення присяжних ґрунтується лише на їхньому життєвому досвіді та уявленнях про справедливість, законність, сформованих у суспільстві» [10, С.371]. Крім зазначених аргументів, йдеться про те, що включення до списку присяжних осіб, які мають юридичну освіту, буде порушувати принцип неупередженості залучення народу до здійснення кримінального судочинства. [2, С. 208]

Відповідно, невід'ємною складовою цієї дискусії є обговорення підстав для обмеження під час вибору кандидатів у присяжні *за ознаками професії* (заборона обирати серед осіб, які були працівниками правоохоронних органів, суддями, адвокатами, нотаріусами, прокурорами, державними службовцями тощо). Вчені наголошують: для того щоб винести свій вердикт, особа повинна мати хоча б базове правове уявлення стосовно правового підґрунтя розглядуваної справи. Тож варто було б надати право бути присяжним колишнім працівникам правоохоронних органів, які перебувають на пенсії чи суддям у відставці, або тим чи іншим особам, які мають правовий досвід, але не займаються юридичною діяльністю. [1, С. 336-338; 17, С.72; 16, С. 172].

Окремої уваги потребує питання щодо *гарантій незалежності та недоторканості присяжних*. Це питання доцільно розглянути на декількох рівнях: стосовно гарантій незалежності, недоторканості, захисту від зовнішнього впливу як професійних суддів, так і присяжних; гарантій незалежності присяжних від впливу інших учасників кримінального провадження; незалежності присяжних при прийнятті рішення щодо вердикту від професійного судді.

Чинне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство надає достатні підстави вважати, що законодавець, формулюючи гарантії незалежності та недоторканості, поширює їх вплив як на професійного суддю, так і присяжних. В цій частині маємо нагадати, що погроза або насильство, умисне знищення або пошкодження майна, посягання на життя судді та присяжного є підставою для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності (ст. ст. 377, 378, 379 КК України) [9, С. 266, 267]. Тож Кримінальний кодекс захищає присяжних засідателів у зв'язку із виконанням ними своїх обов'язків, так само, як і професійних суддів.

Щодо другого, – проблема *недопущення тиску* в межах суто кримінальних процесуальних відносин є предметом регулювання кримінального процесуального законодавства. В статті 389 КПК чітко визначається недопустимість незаконного впливу на присяжних з боку прокурора, обвинуваченого, потерпілого, інших учасників кримінального провадження протягом усього судового розгляду. Їм забороняється спілкуватися з присяжними інакше, ніж у порядку, передбаченому чинним кримінальним процесуальним законодавством. Проте ми не можемо виключати тиск і з боку осіб, які не є учасниками кримінального провадження (учасників злочинних угруповань, просто зацікавлених осіб), навіть організацій (різних державних органів та установ, правоохоронних органів, громадських організацій, засобів масової інформації тощо). Тож цілком справедливо законодавець у якості зобов'язань присяжних вимагає не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу головуючого із особами, які не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження (щодо суті провадження, конкретних процесуальних дій, змісту доказів та інформації по справі тощо); не збирати відомості, що стосуються кримінального

провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються кримінального провадження (ст. 386 КПК) [8].

По-третє, окремого аналізу має піддаватися чинний стан *взаємовідносин між професійним суддею та присяжними* під час судового розгляду кримінального провадження, а тим більш під час наради та ухвалення остаточного рішення. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства (ч. 3 ст. 383, ст. 391 КПК) усі питання, пов'язані із судовим розглядом (крім продовження запобіжного заходу) судді і присяжні вирішують спільно. Особливістю прийняття рішення судом за участі присяжних полягає у тому, що нарадою суду присяжних керує головуючий, який послідовно ставить на обговорення всі необхідні питання, проводить відкрите голосування та веде підрахунок голосів. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Головуючий голосує останнім. Ніхто із присяжних не може утриматися від голосування (за винятком випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. Кожний присяжний може викласти свою окрему думку в письмовій формі (вона не оголошується в судовому засіданні, але приєднується до матеріалів провадження) (8). Зазначений процесуальний порядок, який є змістом особливостей цих відносин, доводить те, що в Україні присяжні та судді усі питання судочинства вирішують разом, що ставить під сумнів незалежність та вільність присяжних від професійних суддів під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті. Оскільки вітчизняна законодавча та правозастосовна практика відповідає в більшій мірі ознакам континентальної (європейської) моделі, на особливу увагу заслуговують доктринальні положення щодо специфічності характеристики цієї світової моделі в частині *взаємодії професійних суддів та присяжних*. В доктрині права звертається увага на те, що за цією моделлю питання винуватості або невинуватості, виду та міри покарання є результатом спільного рішення судді та присяжних. Колегіальна єдність професійного судді та присяжних спостерігається як під час спільного встановлення факту винуватості або невинуватості підсудних, так і під час розв'язання питання кваліфікації злочину та винесення рішення щодо покарання. Присяжні самостійно повинні виробити власну позицію стосовно конкретного кримінального провадження й обвинуваченої (підсудної) особи, керуючись власною правосвідомістю. Така єдність при вирішенні основоположних процесуальних питань є підтвердженням того, що присяжні прирівнюються за статусом до професійних суддів, є активними учасниками судового процесу, мають право опосередковано через головуючого задавати запитання, нарівні з професійними суддями досліджують представлені сторонами докази. Отже мають широкі правові можливості, володіють значною кількістю прав. Проте присяжні, на відміну від професійних суддів, заздалегідь не знайомляться з матеріалами кримінального провадження. Специфічність полягає також у тому, що за континентальною моделлю присяжні не несуть відповідальності за порушення своїх обов'язків. Вони несуть відповідальність, наприклад за розголошення таємниці слідства або за розповсюдження службової інформації. Важливим є те, що факт відсутності розмежування компетенцій суду та присяжних за розглядуваною моделлю вітчизняними вченими розглядається як доволі суттєвий недолік, який сьогодні все частіше є предметом обговорення наукової спільноти. [5, С. 376–378; 6, С. 694–695; 15, С. 133–135, С. 295; 16, С. 171].

Практична відсутність гарантій незалежності присяжних від професійних суддів, безумовно підвищує інтерес до *особливостей англо-саксонської моделі суду присяжних*. Питання щодо особливостей правового статусу журі присяжних даної моделі більш докладно аналізується на *прикладі Великої Британії*. У тих випадках, коли обвинувачений не визнає себе винним, суд після з'ясування цієї обставини приступає до

формування лави присяжних. Аби присяжний приймав самостійне й неупереджене рішення, він повинен знати якомога менше фактів по справі до початку розгляду справи по суті у суді. А отже забезпечується неможливість попереднього ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; присяжні не повинні отримувати відомості про минуле підсудного та його моральні переконання. При цьому, розгляд справи судом присяжних побудований таким чином, щоб мінімізувати кількість запитань з боку присяжних, оскільки вважається, що активна участь сторін у наданні доказів, спектр повноважень головуючого судді забезпечує присяжних усім необхідним обсягом інформації, а її надмірний обсяг може зашкодити ухваленню справедливого вердикту. Для *англо-саксонської (класичної) моделі суду присяжних* характерним є те, що колегія присяжних виносить вердикт (*de lege ferenda*) про винуватість (невинуватість) особи у вчиненні злочину без участі професійних суддів. Присяжні засідателі, котрі попередньо не знайомі зі справою і лише є спостерігачами судового розслідування, *самостійно, без участі професійного судді*, розв'язують питання факту (винуватість чи невинуватість підсудного). Присяжні вирішують питання про те, чи мала місце подія злочину, чи винуватий обвинувачений (підсудний) у вчиненні злочину та чи заслуговує він на поблагливе ставлення до нього. Присяжні виносять вердикт «винуватий» або «невинуватий». Якщо присяжні визнали обвинуваченого невинною особою, суддя зобов'язаний підготувати виправдувальний вирок. Якщо присяжні погодилися з обвинувальним актом, професійний суддя (після дослідження обставини, пов'язаних з кваліфікацією дій обвинуваченого, вирішення цивільного позову та інших питань) призначає підсудному конкретний вид і розмір покарання. [5, С. 376–378; 7, С. 563–567; 12, С. 26–28; 13, С. 106–112; 14, С. 130–133; 15, С. 133–135, С. 295].

Те, що реформування суду присяжних в Україні відбуватиметься в напрямку набуття ознак англо-саксонської (класичної) моделі суду присяжних свідчить зміст окремих положень законопроекту, де наголошується на тому, що професійний суддя суду присяжних є процесуальним головуючим у судовому засіданні та не бере участі в прийнятті рішення Лавою присяжних по суті обвинувачення. Лава присяжних, за наслідками судового розгляду обвинувачення особи, постановляє рішення по суті обвинувачення (вердикт). Присяжним, на час виконання ними обов'язків у суді, надаватимуться гарантії недоторканності, аналогічні суддівським, в тому числі захист від тиску чи переслідувань [3].

Підсумовуючи зазначене, слід підкреслити наступне. Дослідження результатів впровадження суду присяжних в Україні за декілька останніх років доводять наявність значної кількості проблем теоретичного та правового характеру. Ці проблеми, які в більшій мірі є предметом наукової дискусії, засвідчують новизну та складність процесу, відсутність вітчизняних напрацювань в законодавстві та правозастосуванні, необхідність подальшого більш поглибленого вивчення зарубіжного законодавчого досвіду, посиленої роз'яснювальної роботи серед населення.

Саме практичне застосування норм, що регламентують порядок функціонування суду присяжних, має надати можливість виявити переваги і недоліки чинного кримінально-процесуального законодавства, віднайти шляхи для його вдосконалення. Безумовним є те, що інститут присяжних потребує своїх подальших змін в рамках загальної судової реформи. Оновлення вітчизняної законодавчої бази має відбуватися з урахуванням кращого зарубіжного досвіду, переваг світових моделей формування та функціонування суду присяжних.

На порядок денний постали проблеми, які практично стосуються більшості аспектів формування та реалізації повноважень суду присяжних в Україні: порядку та кількості відбору кандидатів на лаву присяжних; вікових, освітніх, професійних та

особистісних властивостей присяжних; забезпечення незалежності присяжних від професійних суддів тощо.

Важливе місце посідає питання доцільної кількості присяжних. Ця проблема має вирішуватися на тлі врахування декількох складових: залежно від того, яку модель формування та функціонування присяжного суду Україна обере в майбутньому; від організаційних та фінансових можливостей держави; впровадження новітнього підходу щодо диференціації кількісного показника (як присяжних, так і професійних суддів) залежно від типової тяжкості вчиненого діяння.

Питання, які стосуються організації та проведення процедури виборів кандидатів у присяжні, кількості таких кандидатів залежать від визначеної законом кількості присяжних як таких. Збільшення їхньої кількості призведе до значно більшої кількості кандидатів на кожний суд. Тож справедливо обговорюється необхідність формування органом місцевого самоврядування списку кандидатів у присяжні на підставі списку виборців адміністративно – територіальної одиниці, на території якої функціонує місцевий суд, у відповідності з вимогами, що ставляться законом до присяжного, а отже у відповідності із кількісним складом лави основних та запасних присяжних, а також матеріальними можливостями забезпечення належного дієвого функціонування суду присяжних.

Щодо освітніх та професійних властивостей кандидатів на Лаву присяжних. Це питання має вирішуватися в межах забезпечення принципу неупередженості залучення народу до здійснення кримінального судочинства, що базується на особистісних власних уявленнях присяжних про моральні цінності, правопорядок у суспільстві, справедливість та законність правосуддя.

Закономірно постало питання стану забезпечення незалежності присяжних при прийнятті рішення щодо вердикту від професійного судді. Чинний процесуальний порядок, який є змістом особливостей цих відносин, доводить те, що в Україні присяжні та судді усі питання судочинства вирішують разом, що ставить під сумнів незалежність та вільність присяжних від професійних суддів під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті. Такий стан безумовно підвищує інтерес до особливостей англо-саксонської моделі суду присяжних, за якої існує чітке розмежування функцій судді і присяжних: суддя остаточно вирішує всі питання права, що виникли в ході судового процесу; присяжні засідателі є «суддями факту» – надають остаточно оцінку вагомості доказів, поданих сторонами та вирішують питання про винуватість підсудного. За таких умов, очевидно, що компетенція присяжних і професійних суддів є різною.

Список використаних джерел:

1. Андрусенко С.В. Деякі аспекти запровадження суду присяжних в Україні. *Роль і місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжн. наук. практ. конф., м. Одеса, 26 квітня 2013 р.* Одеса : ОДУВС, 2013. 426 с., С. 336–338.
2. Волоско І.Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: досер. на здобуття наук. ступ. кандидата юрид. наук за спец.: 12.00.09. Львів : Львівській національний університет ім. Івана Франка. 2017. 238 с. С.11.
3. Законопроект про суд присяжних. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/256471.html>
4. Конституція України. Закон від 28.06. 1996 р. № 254к/96-ВР (Редакція станом на 01.01. 2020 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР> Text
5. Котляр Д.О., Кузнецова Л.В. Зарубіжний досвід формування суду присяжних (на прикладі США, Англії, Франції та Німеччини). *Юридичний науковий електронний журнал.* №9. 2024. С. 376–378.

6. Кобрусєва Є.А., Ткаченко М.Г. Світові моделі функціонування інституту присяжних у кримінальному процесі зарубіжних країн та України у контексті зарубіжного досвіду. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11, 2021. С. 694–696. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/175>
7. Крикунов О. В. Підходи до визначення допустимості доказів та їх джерел у кримінальному процесі у державах англо-американської правової сім'ї. *Актуальні питання реформування правової системи України : Зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Луцьк, 29-30 трав. 2009 р. Луцьк: Волин. обл. друкарня, 2009. С. 563–567.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651 – VI : станом на 17 березня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
9. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2025 р.: К.: ПАЛИВОДА А.В., 2025. 324 с.
10. Попадинець Г. Правовий статус інституту присяжних у кримінальному судочинстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. № 3 (35), 2022. С. 368–372. <https://doi.org/10.23939/law2022.35.368>
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 2102-VIII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
12. Скотинюк Я. А. Суд присяжних як ключовий елемент англійського змагального кримінального процесу. *Економіка, фінанси, право*. 2008. №8. С. 26–28.
13. Скотинюк Я. А. Принципи кримінального процесу Англії. *Юридична Україна*. 2010. №9. С. 106–112.
14. Скотинюк Я. А. Змагальність сторін у заочному провадженні кримінального процесу Англії. *Підприємництво, госп-во і право*. 2012. №11. С. 130–133.
15. Солодков А.А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 133–135.
16. Юрченко М.М., Ярмакі В.Х., Ніцевіч А.С. Суд присяжних в Україні та світі: порівняльна характеристика. *Актуальні питання юриспруденції*. № 4 (45), 2024. С. 169–173. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-4.33>
17. Яцик Т.П., Шкелебей В.А. Суд присяжних у кримінальному провадженні як форма безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя. *Право та державне управління*. № 3. 2020. С. 70–74. <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.3.10>

Дата надходження статті до редакції: 15.11.2025

Дата затвердження статті до друку: 06.12.2025

Дата публікації статті: 31.12.2025